

РОЛЬ БАГАТОУКЛАДНОСТІ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ У РЕАЛІЗАЦІЇ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ

***Анотація.** Проаналізовано перерозподіл земельних ресурсів на користь більш ефективно господарюючих землекористувачів і власників. Наголошено, що створенню кращих умови для реалізації відносин власності на землю буде сприяти запровадження державою однакової підтримки сільськогосподарських товаровиробників усіх організаційно-правових форм і укладів.*

***Ключові слова:** відносини власності на землю, багатокладність аграрного сектору економіки, сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства, господарства населення, державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників.*

Постановка проблеми. Реалізація відносин власності на землю передбачає втілення у життя економічних інтересів землевласників, землекористувачів, місцевих громад і суспільства в цілому. Для землевласників і землекористувачів визначальною складовою економічних інтересів є отримання доходу. Проте для місцевих громад і суспільства в процесі реалізації земельних відносин важливо також вирішити такі проблеми, як забезпечення зайнятості сільського населення, формування необхідної для суспільства галузевої структури сільськогосподарського виробництва, забезпечення раціонального використання та охорони земель, а також пріоритетності вимог екологічної безпеки. Повноцінне функціонування земельних відносин і відносин власності на землю, як і будь-які інші економічні відносини і відносини власності в ринкових умовах, передбачають наявність конкурентного середовища. Отже, реалізація відносин власності на землю вимагає вирішення низки актуальних проблем, які знаходяться поза забезпеченням певного рівня дохідності суб'єктів відносин власності на землю. Одним із напрямків, який може вирішити дані проблеми, є розвиток багатокладності аграрного сектору економіки.

Аналіз останніх досліджень. Вагомий внесок у розробку теоретико-методологічних і практичних основ становлення та розвитку різних форм

господарювання в процесі реформування аграрного сектору економіки України зробили такі вчені, як Андрійчук В.Г., Баранівський Г.В., Березівський П.С., Лукінов І.І., Макаренко П.М., Малік М.Й., Месель-Веселяк В.Я., Онищенко О.М., Шепотько Л.О., Юрчишин В.В. та інші. Формуванню багатокладності в аграрному секторі економіки Російської Федерації присвячені дослідження таких економістів-аграніків, як Буздалов І.М., Ємельянов О.М., Крилатих Е.М., Милосердов В.В., Ніконов О.О., Шмельов Г.І. та інші. У роботах українських і російських науковців доведено, що ефективне функціонування аграрного сектора може відбуватися лише на основі його багатокладності. Однак у науковій літературі недостатньо уваги приділяється дослідженню проблеми розвитку багатокладності аграрного сектора економіки у контексті реалізації відносин власності на землю.

Метою даної роботи є аналіз сучасного стану багатокладності аграрного сектора економіки України для обґрунтування практичних рекомендацій щодо подальшого розвитку його структурних складових у напрямках, які б забезпечили реалізацію економічних інтересів суб'єктів відносин власності на землю.

Виклад основного матеріалу. Принципові зміни у відносинах власності на землю відбулися завдяки втіленню у життя Указу Президента України від 3 грудня 1999 р. “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки”. Реалізація даного Указу дозволила реорганізувати колективні сільськогосподарські підприємства на основі приватної власності на землю у формування ринкового типу. Реформування колективних сільськогосподарських підприємств призвело до утворення різних за своєю організаційно-правовою формою суб'єктів господарювання (табл. 1).

Якщо раніше відносини земельної власності охоплювали три форми – державну, колективну і приватну, то тепер лише дві – державну і приватну. Товарне виробництво сільськогосподарської продукції в основному забезпечують підприємства приватної форми власності.

**Організаційно-правові форми господарюючих суб'єктів
у сільському господарстві України [1, 53; 2, 51]**

Організаційно-правові форми господарюючих суб'єктів	2002 р.		2011 р.	
	Кількість, одиниць	у % до загальної кількості	Кількість, одиниць	у % до загальної кількості
Усього	61178	100,0	56133	100,0
<i>в тому числі:</i>				
- господарські товариства	9337	15,3	7757	13,8
- приватні підприємства	4116	6,7	4140	7,4
- виробничі кооперативи	2111	3,4	905	1,6
- фермерські господарства	43042	70,4	41488	73,9
- державні підприємства	570	0,9	311	0,6
- підприємства інших форм господарювання	2002	3,3	1532	2,7

По даним за 2011 р. у загальній кількості господарюючих на селі суб'єктів підприємства державної форми власності склали лише 0,6%. До їх числа в основному входять аграрні підприємства державних навчальних закладів і науково-дослідних установ. Дещо значніша питома вага державних підприємств у виробництві валової продукції (відповідно – 1,2 % [2, с.46]), ніж їх частина у кількісному складі, пояснюється дією низки факторів. Головний з них полягає в тому, що державні підприємства використовують значно більші земельні площі. Так, у 2011 р. в середньому по Україні на одне державне сільгосп підприємство припадало 3249 га загальної земельної площі, а в середньому на одне недержавне господарство (без фермерських господарств) – 1057 га [розраховано на основі: 2, с. 51, 78, 164]. Крім того, державні підприємства традиційно мають міцнішу матеріально-технічну базу.

Слід звернути увагу на скорочення як у абсолютному, так і відносному виразі площі земельних ресурсів, що знаходиться у користуванні державних сільгосп підприємств. За 2000-2011 рр. питома вага сільськогосподарських угідь державних підприємств у загальному землекористуванні підприємств усіх форм власності зменшилася з 6,2 до 4,9%. Дану тенденцію необхідно розцінювати як

негативну, оскільки сільськогосподарські підприємства державної форми власності в основному належать до науково-дослідних установ і скорочення земельних ресурсів у їх користуванні послаблює потенційні можливості щодо впровадження в аграрному секторі інновацій вітчизняних науковців. Українська аграрна наука має певні здобутки і для використання їх у сільськогосподарському виробництві та подальшого вдосконалення необхідно зберегти ресурсне забезпечення державних сільгосппідприємств, в тому числі стосовно площі сільськогосподарських угідь.

Земельна реформа призвела до перерозподілу сільськогосподарських угідь на користь більш ефективно господарюючих суб'єктів. Сталою тенденцією є збільшення земельних ресурсів у господарствах населення і їх скорочення – у сільськогосподарських підприємствах (табл. 2). За 1990-2011 рр. у користуванні сільськогосподарських підприємств угіддя зменшилися у 1,9 рази, а у громадян – зросли майже у 6 разів.

Таблиця 2

**Площа сільськогосподарських угідь в Україні за категоріями
землевласників і землекористувачів [2, с.78, 164]**

	1990 р.		2000 р.		2010 р.		2011 р.	
	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%
Сільськогосподарські підприємства	38705,4	93,6	29878,0	77,8	20589,6	56,4	20499,3	56,2
у тому числі								
державні	9927,4	-	1847,9	-	1022,0	-	1010,3	-
недержавні	28778,0	-	28030,1	-	19567,6	-	19489,0	-
з них								
фермерські господарства	2,0	-	2157,6	-	4290,8	-	4345,9	-
Господарства населення	2669,0	6,4	8543,4	22,2	15898,3	43,6	15984,0	43,8
Всього	41374,4	100,0	38421,4	100,0	36487,9	100,0	36483,3	100,0

Водночас у обробітку фермерських господарств земельні площі суттєво розширюються. Протягом 2000-2011 рр. кількість фермерських господарств зросла лише на 6,6%, а площа угідь у їх користуванні – більше ніж у двічі [розраховано за даними: 2, с. 164]. Таке співвідношення названих показників

свідчить про перспективність розвитку фермерських господарств, хоча оптимальних розмірів землекористування ними ще не досягнуто. Фермерські господарства порівняно з іншими аграрними підприємствами забезпечують вищу економічну ефективність виробничої діяльності. У 2008-2011 рр. рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції у сільгосппідприємствах був у межах 13,4-27,0%, а у фермерських господарствах – у межах 23,6-32,6%, тобто на 5,6-10,2% вище [2, с.52, 179]. Це дозволяє фермерам сплачувати землевласникам більш високу орендну плату і, відповідно, залучати більші площі сільськогосподарських угідь.

Нинішнє виробництво сільськогосподарської продукції в Україні забезпечують майже в однаковій мірі два уклади – сільськогосподарські підприємства різних організаційно-правових форм та господарства населення. У 2011 р. 51,8% валової продукції сільського господарства було виготовлено у сільськогосподарських підприємствах, а 48,2% - у господарствах населення. Водночас, якщо більша частка рослинницької продукції була вироблена у сільськогосподарських підприємствах (56,7%), то переважна частина тваринницької продукції (59,4%) - у господарствах населення% [2, с.46]. Заразом слід наголосити, що повноцінну структуру виробництва формують два уклади лише разом. Так, у виробництві зернових та зернобобових культур, соняшнику, цукрових буряків, м'яса і яєць домінували сільгосппідприємства, а у виробництві картоплі, овочів, плодів та ягід, молока, вовни і меду – селяни [2, с.87, 126]. У господарствах населення в більшій мірі сконцентровано виробництво працемісткої продукції і його розвиток – це вирішення такої важливої проблеми, як забезпечення зайнятості. Необхідно також взяти до уваги, що за останній період темпи приросту виробництва валової продукції у сільськогосподарських підприємствах вищі (особливо у фермерських господарствах), ніж у господарствах населення. За 2005-2011 рр. даний показник у сільгосппідприємствах склав 66,4% (по фермерським господарствам – 198,0%), а у селян – 54,3%, при цьому у останніх відбулося скорочення виробництва продукції тваринництва на 11,8% [2, с.46, 166]. Така структура і

динаміка виробництва свідчать, що кращі перспективи розвитку мають сільськогосподарські підприємства і в першу чергу – фермерські господарства.

Для повноти аналізу реалізації відносин власності на землю слід ще звернутися до такого показника ефективності використання земельних ресурсів, як вихід валової продукції сільського господарства з одиниці сільськогосподарських угідь. Наведені розрахунки даного показника (табл. 3) говорять про те, що запровадження відносин приватної власності на землю як в цілому по аграрному сектору, так і по його окремим укладам не забезпечило очікуваного підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва.

Таблиця 3

Валова продукція сільського господарства з 1 га сільськогосподарських угідь в Україні за категоріями господарств, у постійних цінах 2010 р., грн.
[розраховано за даними: 2, с. 44, 78, 164, 166]

	1990 р.	2000 р.	2010 р.	2011 р.
Усі категорії господарств				
Валова продукція - всього	6835	3930	5341	6405
у тому числі				
продукція рослинництва	3518	2416	3414	4452
продукція тваринництва	3317	1514	1927	1953
Сільськогосподарські підприємства				
Валова продукція - всього	5146	1941	4569	5905
у тому числі				
продукція рослинництва	3047	1532	3244	4495
продукція тваринництва	2099	409	1325	1410
з них фермерські господарства				
Валова продукція - всього	-	1448	2789	3726
у тому числі				
продукція рослинництва	-	1346	2527	3451
продукція тваринництва	-	102	262	275
Господарства населення				
Валова продукція - всього	31327	10888	6340	7047
у тому числі				
продукція рослинництва	10327	5507	3632	4398
продукція тваринництва	21000	5381	2708	2649

Так, у 2011 р. вихід валової продукції сільського господарства з одиниці земельної площі у середньому по усім категоріям господарств України склав

лише 93,7% рівня 1990р. Хоча виробництво продукції рослинництва у розрахунку на одиницю площі зросло за цей період на 26,6%, але тваринницької продукції з одиниці угідь у 2011 р. відносно 1990 р. було отримано тільки 58,9%. Ефективність виробництва продукції тваринництва, як і її абсолютні обсяги, і у сільськогосподарських підприємствах, і у господарствах населення нині ще нижчі за рівень 1990 р., принаймні задоволення потреб суспільства вимагає прискореного розвитку саме тваринницької галузі. Таке співвідношення між виробництвом тваринницької і рослинницької продукції свідчить про домінування комерційних інтересів господарюючих суб'єктів над інтересами суспільства і, відповідно, про недостатність впливу держаних важелів на забезпечення збалансованості цих інтересів. Отже, зміна форми власності має розглядатися лише як один із напрямків системи реформування аграрного сектора економіки, поряд з яким мають бути задіяні інші.

Водночас реалізація відносин власності на землю вимагає постійного врахування стану економічного середовища, в якому вони перебувають. У господарствах населення як у 1990 р., так і нині сільськогосподарські угіддя використовуються значно ефективніше, ніж в аграрних підприємствах (табл. 3). Проте за 1990-2011 рр. відбулось зниження у 4,5 рази ефективності використання сільськогосподарських угідь і у господарствах населення, де фактично відносини приватної власності і на землю, і на інші засоби виробництва сформувалися задовго до 1990 р. Як сільськогосподарські підприємства, так і господарства населення при командно-адміністративній системі функціонували за абсолютно інших умов, ніж нині. Колгоспи і радгоспи здійснювали господарську діяльність, коли держава виділяла значні капіталовкладення у сільське господарство і закуповувала майже всю вироблену сільськогосподарську продукцію по високим гарантованим цінам, що забезпечувало беззбитковість виробництва. Господарства населення в той час в значній мірі підтримувалися за рахунок ресурсів колгоспів і радгоспів. Селяни могли придбати у сільгоспідприємств за низькими цінами молодняк, корми, використовувати їхню техніку для обробітку своєї землі тощо.

Господарства населення не мали проблем з реалізацією своєї продукції. Вироблену продукцію вони могли продати по вигідній ціні колгоспам і радгоспам (останнім ця продукція зараховувалася у виконання виробничого плану, що і стимулювало надання допомоги селянам з боку сільгоспідприємств), або продати закупівельним організаціям споживчої кооперації чи на колгоспному ринку. Відсутність у теперішній час названих умов і для сільськогосподарських підприємств, і для селян обумовлює зниження ефективності їх діяльності і вимагає від держави відповідної підтримки.

Якщо для сільськогосподарських підприємств певна система державної підтримки запроваджується, хоча і у вкрай недостатніх обсягах, то господарства населення допомоги з боку держави позбавлені. На нашу думку, державна допомога господарствам населення має надаватися через такі заходи, як здешевлення кредитів комерційних банків; фінансова підтримка виробництва продукції тваринництва і рослинництва; закладання молодих садів, виноградників, ягідників, хмільників; часткова компенсація вартості техніки і мінеральних добрив. Згідно з правилами СОТ ці заходи відносяться до «бурштинової (або жовтої) скриньки» (amber box policies) і мають бути скорочені. Однак, враховуючи роль господарств населення у виробництві тваринницької продукції та працевістких видів рослинницької продукції і, відповідно, у забезпеченні зайнятості сільського населення, слід вести переговори з СОТ щодо можливості збільшення державної підтримки по даним заходам.

Слід звернути увагу на суттєві відмінності у отриманні державної підтримки фермерськими господарствами і підприємствами інших організаційно-правових форм. У 2011 р. фермери у розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь отримали в середньому 144,12 грн., а сільськогосподарські підприємства в цілому – 211,13 грн., тобто на 46,5% більше [розраховано за даними: 2, с.78, 164; 3, с.10]. Крім того, близько 90% державної підтримки надається за рахунок податку на додану вартість (ПДВ), а

складнощі у відшкодування ПДВ і цільові обмеження використання нарахованих до сплати його сум значно обмежують можливості сільськогосподарських підприємств, особливо невеликих, скористатися даною податковою пільгою. Отже, державна підтримка має в однаковій мірі охоплювати сільськогосподарських товаровиробників усіх організаційно-правових форм і укладів, а її заходи повинні бути більш різноманітними. Така політика з боку держави буде сприяти перерозподілу земельних ресурсів на користь ефективніших землекористувачів, що створить кращі умови для реалізації відносин власності на землю.

Висновки. Виробництво сільськогосподарської продукції в Україні забезпечують майже в однаковій мірі два уклади – сільськогосподарські підприємства різних організаційно-правових форм та господарства населення. Сільськогосподарські угіддя перерозподіляються на користь більш ефективно господарюючих суб'єктів. Збільшуються земельні ресурси у господарствах населення і скорочуються – у сільськогосподарських підприємствах, проте у обробітку фермерських господарств угіддя розширюються. Впровадження відносин приватної власності на землю забезпечило позитивну динаміку розвитку аграрного сектору економіки. Водночас, для посилення даної тенденції, забезпечення зайнятості сільського населення, формування конкурентного середовища і необхідної для суспільства галузевої структури сільськогосподарського виробництва держава повинна створити рівні умови господарювання і запровадити однакову підтримку сільськогосподарських товаровиробників усіх організаційно-правових форм і укладів.

Список літератури

1. Статистичний щорічник „Сільське господарство України” за 2002 рік / Державний комітет статистики України; під загальним керівництвом Ю. М. Остапчука. – К., 2003. – 319 с.
2. Статистичний збірник „Сільське господарство України” за 2011 рік / за ред. Н.С. Власенко. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – 386с.

3. Статистичний бюлетень „Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2011 рік”/ відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – 88с.

Summary

Formulation of the problem. *The aim of this work is the analysis of the modern condition of diversification of the agrarian sector of Ukraine's economy in the context of the economic interests of land ownership relations.*

The results of the study. *Realization of property relations for the land involves not only acquisition a certain level of income for landowners and land users, but also the solution of such problems as provision of employment of agricultural population, formation of a competitive environment and necessary for the branch of company's agricultural production, as well as to ensure the rational use and protection of land. Land resources are redistributed in favor of more effectively managing users and owners, which are households and farmers. The current production of agricultural products in Ukraine provide almost equally in two ways - agricultural enterprises of various organizational-legal forms and households. Analysis of the structure and dynamics production of agricultural products shows that the best prospects for development are the agricultural enterprises and the first of all farms. However, in the production of grain and leguminous crops, sunflower, sugar beet, meat and eggs have the advantage of agricultural enterprises, and in the production of potato, vegetables, fruits and berries, milk, wool and honey - households.*

Conclusions. *A complete production structure is formed only two ways together. They are agricultural enterprises and households. The state should create equal conditions for economic entities and enter the same support of agricultural commodity producers of all organizational-legal forms and structures for the implementation of relations of the property for the land.*

УДК 331.2 (447)

Синяєва Л.В., д.е.н., проф.,
Таврійський державний агроекологічний університет

РЕГУЛЮВАННЯ ВИТРАТ НА ОПЛАТУ ПРАЦІ ТА ВИКОРИСТАННЯ РЕЗЕРВІВ ЇЇ ЗРОСТАННЯ НА РІВНІ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. *Стаття присвячена проблемі регулювання витрат на оплату праці на підприємствах України. На сучасному етапі розвитку соціально-трудових відносин виникає своєрідний дисбаланс між оплатою праці та продуктивністю праці “відрядників” та “погодинників”. При цьому продуктивність, інтенсивність праці робітників основного виробництва зростає, а продуктивність праці інших категорій працівників, які повинні забезпечувати процес виробництва, залишається на останньому рівні, а в окремих випадках цей рівень не зростає, а зменшується. У той же час заробітна плата зростає у всіх працівників однаковими темпами та пов’язана із законодавчим підвищенням рівня МЗП. Для*